

De oorvegen van Multatuli

A.J. DUYMAER VAN TWIST ALS GOUVERNEUR- GENERAAL VAN NEDERLANDS-INDIË (1851-1856)

De geschiedenis van de Nederlandse koloniale expansie en het beleid is emotioneel beladen. Bij uitstek geldt dat voor de periode van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd en de Nederlandse politionele acties, maar ook kwesties als slavernij of de VOC in het algemeen zijn in staat de gemoederen in beweging te brengen.

Vele jaren lag het minder voor de hand om expliciet de koloniale relatie tot onderwerp van onderzoek te maken. De dekolonisatie versterkte impulsen om de geschiedenis nu eens niet vanuit Europacentrisch perspectief te zien maar vanuit de regio zelf. Toch is er intussen internationaal en nationaal meer belangstelling gekomen voor wat de koloniale relatie betekende in het moederland en welke relevantie zij had voor het culturele geheugen. Dat is een verheugende ontwikkeling. Uiteraard niet om de koloniale periode te verheerlijken, laat staan om het 'tempo doeloe'-gevoel op te wekken, maar omdat deze koloniale relatie óók voor de Nederlandse geschiedenis van grote betekenis was. Die gedachte zal ongetwijfeld ook ten grondslag hebben gelegen aan de keus om de koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië tot eindexamenonderwerp geschiedenis te maken.

Onderkoning van Nederland

Sinds de Tweede Wereldoorlog is de positie van Nederland sterk veranderd. De toegenomen internationalisering biedt aan de individuele Nederlander tal van kansen op het gebied van studie, handel, bestuur en politiek. Wie tegenwoordig ambities heeft om in het politieke of bestuurlijke domein carrière te maken, zal het oog waarschijnlijk niet alleen op Nederland laten vallen. Daarbuiten bestaan tal van interessante opties, of het nu om banen gaat bij de Europese gemeenschap, de

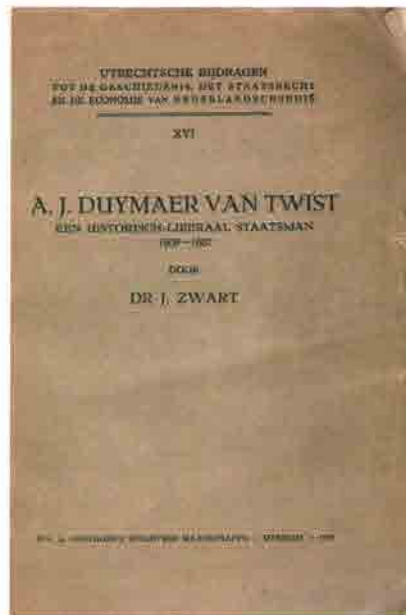
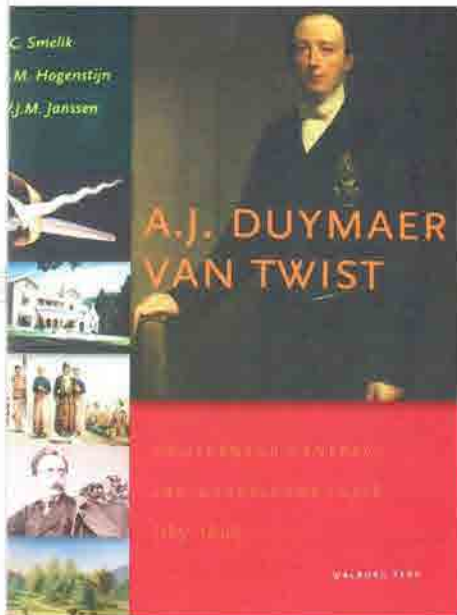
NAVO of de Verenigde Naties of om functies in internationale niet-gouvernementele organisaties. In het negentiende-eeuwse Nederland, om niet verder in de tijd terug te gaan, lag dat allemaal heel anders. Voor carrièremogelijkheden van Nederlandse hoger opgeleiden werd vooral het oog gericht op de gebieden die tot de koloniën van Nederland werden gerekend en dan bij uitstek op Nederlands-Indië.

De allerhoogste Nederlandse bestuursfunctie destijds was ongetwijfeld die van gouverneur-generaal. Niet voor niets werd hij onderkoning genoemd; Nederlands-Indië werd vrijwel tot het einde van het koloniale bewind op autocratische wijze bestuurd. De gedachte was dat de man, die de allerhoogste ambtelijke positie in Indië bekleedde, er ook als een vorst diende uit te zien en zich zo diende te gedragen. In dit artikel is ervoor gekozen om een van de weinige nog bekende gouverneurs-generaal, namelijk A.J. Duymaer van Twist, voor het voetlicht te brengen. De directe aanleiding voor deze keuze was een dubbeltentoonstelling die in 2007 in Deventer aan hem werd gewijd. Via zijn bestuursperiode kunnen ook de koloniale bestuurlijke verhoudingen rond het midden van de negentiende eeuw worden geanalyseerd en kan nader worden ingegaan op de betekenis van de koloniale relatie met Nederlands-Indië destijds in Nederland.

Duymaer van Twist was van 1851 tot 1856 gouverneur-generaal. Door zijn conflict met een zekere bestuurs-

Gouverneur-Generaal mr.
A.J. Duymaer van Twist.
Litho door Chimaer van
Oudendorp naar Blommers.
Bron: KITLV, Leiden.

ambtenaar, een assistent-resident die luisterde naar de naam Eduard Douwes Dekker, is zijn naam eerder berucht dan befaamd. Van Twist weigerde Douwes Dekker audiëntie te verlenen en diens klachten serieus te nemen. De assistent-resident nam vervolgens wraak door in 1860 over zijn ervaringen als ambtenaar een roman, *Max Havelaar of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*, te schrijven waarin de inhaligheid van het Nederlandse koloniale stelsel werd aangevalen en de gouverneur-generaal er in het bijzonder van langs kreeg. De roman behoort tegenwoordig tot de belangrijkste werken van de Nederlandse literatuur. Van Twist nam nooit de moeite zich te verdedigen of te verantwoorden hoewel – of juist omdat – Douwes Dekker hem perfect op de hoogte hield van zijn publicaties en daarbij beledigende adresseringen gebruikte als ‘de onbekwame Van Twist, de onwetende Van Twist, de luie Van Twist, de ellendige Van Twist, de trage Van Twist, de goddienende Van Twist’.

Eenzame hoogte

A.J. Duymaer van Twist werd in januari 1851 benoemd tot gouverneur-generaal, nadat G.L. Bruce, die aanvankelijk was aangezocht door het kabinet Thorbecke, kort na zijn vertrek naar Indië overleed. Als vanzelf viel de aandacht op de gematigd-liberale Van Twist die als lid van de Tweede Kamer had laten zien over kennis van financiële vraagstukken te beschikken. Dat hij geen specifieke kennis had over Nederlands-Indië, was kennelijk geen probleem. Het is wat dat betreft opmerkelijk dat in 1842 voor bestuursambtenaren in Delft een speciale opleiding voor Indische bestuursambtenaren was opgericht om hen gerichte kennis van recht, geschiedenis, talen en volken van Nederlands-Indië bij te brengen, maar dat het niet als bezwaarlijk werd gezien dat der-

Henk Boels, Janny de Jong en G.A. Tamse, *Eer en fortuin. Leven in Nederland en Indië 1824-1900. Autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon* (Amsterdam 2003).

C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1860* (2e dr., Leiden 1978).

Janny de Jong, 'Ontwikkelingen in de Nederlandse geschiedschrijving over Indonesië', *Tijdschrift voor geschiedenis* 113 (2000) 514-526.

Janny de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek 1860-1900* (Den Haag 1989).

P.A. van der Lith 'Levensbericht van Mr. A.J. Duymaer van Twist', *Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (Leiden 1891) 1-115.

Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (3e dr., Amsterdam 2002).

Herman Neubronner van der Tuuk, *De pen in gal gedoopt: brieven en documenten*. R. Nieuwenhuys, ed. (Amsterdam 1962).

J.C. Smelik, C.M. Hogenstijn en W.J.M. Janssen, *A.J. Duymaer van Twist. Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1851-1856)*, (Zutphen 2007).

J. Zwart, *A.J. Duymaer van Twist. Een historisch-liberaal staatsman 1809-1887* (Utrecht 1939).

J.M. Zwart ed., 'Brieven aan den gouverneur-generaal Duymaer van Twist van vrienden in het vaderland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 110 (1939) 1-86.

gelijke kennis ontbrak bij de hoogste functionaris. Van Twist was namelijk in dat opzicht geen uitzondering. Van de achttien gouverneurs-generaal tussen 1816 en 1904 was slechts de helft eerder in Indië geweest. De gedachte was niet alleen dat die kennis ter plekke snel genoeg opgedaan kon worden, maar ook dat een nieuweling, of 'baar', in het voordeel was, omdat hij in de kleine Europese gemeenschap niet eerdere persoonlijke verplichtingen had.

De gouverneur-generaal viel weliswaar als ambtenaar onder het gezag van de koning, en na de grondwet van 1848 onder de minister van Koloniën, maar in de kolonie zelf verkeerde hij op eenzame hoogte aan de top van de bestuurspiramide. Het liberale principe dat het

Nederlandse parlement door middel van de ministeriële verantwoordelijkheid en de vaststelling van de Indische begroting invloed kon uitoefenen, stond haaks op de autocratische ambtelijke verhoudingen in Nederlands-Indië. Hij was er de *toean besar*, de grote heer. Omdat presentatie en prestige van groot belang waren, kreeg hij bij zijn aantreden een betrekkelijk hoog bedrag aan uitrustingskosten, namelijk 60.000 gulden, bovenop het toch al niet geringe jaarsalaris van 150.000. Hoewel het gouverneur-generaalschap, mede wegens het ruime inkomen, door velen werd geambieerd, was het tegelijkertijd een uiterst moeilijke positie. De man moest enerzijds zeer zelfstandig handelen, anderzijds nam de inmenging vanuit Nederland in de loop van de negentiende eeuw steeds meer toe. Een goede verhouding tot Nederland was belangrijk, maar in de praktijk zeer moeilijk te verwezenlijken, zeker als na een kabinetswisseling de politieke kleur van minister en gouverneur-generaal niet meer overeenstemde. De gouverneur-generaal werd namelijk niet vervangen als een kabinet viel. Van Twist wist dat hij het in Indië niet gemakkelijk zou krijgen. Java was recent negatief in de aandacht komen te staan, omdat onrustbarende berichten over hongersnoden op Java in verband waren gebracht met het in 1830 ingevoerde Cultuurstelsel. Deze berichten waren het begin van een jarenlange discussie over de vraag of het Cultuurstelsel misbruik van de bevolking in de hand werkte. Het Cultuurstelsel zorgde voor hoge directe inkomsten voor de Nederlandse staat en de vraag of het niet beter vervangen kon worden door een stelsel van 'vrije arbeid' en particuliere ondernemers, zoals de liberalen wensten, in plaats van de directe inmenging door het gouvernement, zou de Nederlandse politieke discussie decennialang beheersen.

Monarchaal gedrag

Eenmaal in Indië viel direct op dat Van Twist bewust afstand probeerde te bewaren. Hij liet deze houding bij niemand varen. Van huis uit bescheiden, gedroeg Van Twist zich in de kolonie van meet af aan monarchaal. Van Twist was hierbij geadviseerd door de conservatieve staatsman J.C. Baud, die hem had voorgehouden dat afstand bewaren een absolute voorwaarde was in de kleine 'ons-kent-ons' samenleving in Indië. In omschrijvingen van tijdgenoten is Van Twist dan ook als 'stroef' omschreven, weinig toegankelijk, een stijve hark, maar ook als 'onkreukbaar eerlijk' en bekwaam, rechtvaardig en ferm: 'in één woord een man van karakter'. Van Twist trad in het eerste jaar van zijn bestuur op tegen het bestuur van sommige regenten. Wegens de uitbuiting die in het district Kendal was gesignaleerd,

werden in augustus 1851 de regent en enkele van zijn functionarissen ontslagen. Hen werd afpersing, knevelarij en willekeurige beschikking over goederen en diensten van de bevolking verweten. De regent was overigens al eerder, door gouverneur-generaal Rochussen, van zijn post verwijderd.

Van Twist nam ook het in Nederland nogal omstreden besluit om de belastingen op de markt op te heffen, zonder voorafgaande Koninklijke Machtiging en zonder een alternatieve inkomstenbron aan te wijzen. Met de belasting was de lieve som van twee miljoen gulden gemoeid. Hoewel Van Twist de koffie- en suikercultures beperkte - tijdens zijn bestuur werden geen suikercontracten uitgegeven - achtte hij de tijd niet rijp voor stelselmatige veranderingen in het Cultuurstelsel. Hij ontdekte in Indië tot zijn verbazing dat het bestuur feitelijk heel weinig wist van de lokale omstandigheden. Doordat Nederland voor indirect bestuur via de inheemse regenten en hoofden had gekozen, ontbrak het eenvoudig aan inzicht in land en volk.

Van Twist wist dat hij het in Indië niet makkelijk zou krijgen.

Van belang was dat het in Nederland vastgestelde Regeringsreglement van Nederlands-Indië van 1854 pogingen deed om te komen tot meer orde in de heffing van landrente en herendiensten. Maar wat het Cultuurstelsel betrof, was de regeling moeizaam. Zonder het woord Cultuurstelsel overigens te noemen, werd bepaald dat de gouverneur-generaal de gouvernementcultures zoveel mogelijk in stand zou houden (artikel 56), maar dat uiteindelijk een situatie diende te ontstaan waarbij bestuurlijke inmenging overbodig zou zijn (artikel 56: 6). De kwestie was hiermee uiteraard nog lang niet de wereld uit.

Geloof

Van Twist stelde havens op de Molukken open voor handel en verminderde de herendiensten, dus het werk dat zonder betaling moest worden verricht voor het gouvernement en voor de regent. Ook werd de 'eerste kweekschool voor inlandse onderwijzers' in Soerakarta gesticht. Opmerkelijk was zijn houding jegens godsdienst. Van Twist was zelf streng gelovig. 'Sedert de accessie (aantreding, JdJ) van Duijmaer van Twist' - zo schreef bijvoorbeeld taalgeleerde Herman Neubronner van der Tuuk op zijn gebruikelijke, ironische toon naar zijn werkgever het Bijbelgenootschap - 'weet gij dat alles in Batavia vroom is geworden. Iedere ambtenaar

gaat aldaar nu des zondags naar de kerk, iets wat vroeger nimmer gebeurde'. Zijn protestantisme hield echter niet in dat hij de islam wilde bestrijden of verhinderen. Van Twist schafte bijvoorbeeld in 1852 de belasting af op de pas die islamieten nodig hadden om naar Mekka te kunnen gaan, aangezien zij niet mochten worden belemmerd 'in een hunner heiligste godsdienstplichten'. De maatregel werd overigens in 1859 door minister Rochussen teruggedraaid.

Problemen

De relatie met minister van Koloniën C.F. Pahud raakte al snel verstoord. Van Twist was met name onthutst over de financiële 'warboel' in de kolonie en de valse voorlichting aan het parlement. Klip en klaar liet hij Den Haag weten, dat de minister beter een ander kon sturen, als hij niet bereid was de middelen te geven om het tekort te dekken. Hij voegde er niet zonder bitterheid aan toe dat het vooral iemand moest zijn 'die de middelen kent om zonder geld te betalen'. Dat laatste sloeg op de kritiek die hij had gekregen, omdat hij bij zijn aantreden een lege kas had aangetroffen die hij met een lening had moeten aanzuiveren. De relatie werd nog moeizamer toen het kabinet Thorbecke in 1853 plaatsmaakte voor het conservatieve kabinet Van Hall- Donker Curtius, maar Pahud gewoon als minister

aanbleef. De verhouding tussen Van Twist en Pahud werd in 1853 zelfs zo slecht dat Van Twist erover dacht om ontslag te nemen. Uiteindelijk besloot hij dat echter niet te doen, onder andere op grond van de overweging dat hij dan waarschijnlijk door een conservatief zou worden opgevolgd. Zijn vrees werd overigens uiteindelijk toch bewaarheid toen Pahud in 1856 zelf als zijn opvolger naar Batavia vertrok.

De creatieve oplossing die Van Twist koos om uit de gezezen problemen te komen, was om de contacten met de minister tot een minimum terug te brengen. Zo staakte hij de particuliere briefwisseling en voerde slechts uit wat hem werd opgedragen, een oplossing waarover minister Pahud overigens razend was. Van Twist zelf benutte zijn tijd in Indië ondermeer door veel van Java en van de eilanden eromheen, de buitenbezittingen, te zien. Met name de reis naar de Molukken is goed gedocumenteerd door twee reisverslagen van medereizigers. Het probleem dat tegen het eind van zijn bewind ontstond over de kwestie Lebak en de wijze waarop deze kwestie werd beschreven in *Max Havelaar*, heeft over het bewind van Duymaer van Twist een schaduw geworpen. Hij was immers de opponent van de man die voor de onderdrukte Javaan opkwam. De kwestie zelf kwam erop neer dat assistent-resident Douwes Dekker misbruik van de bevolking door de regent van Lebak had gecon-

Voorzijde van het paleis
van de gouverneur-
generaal te Buitenzorg.

stateerd en diens ontslag eiste, maar zelf werd berispt en overgeplaatst, waarop hij de eer aan zichzelf hield en ontslag nam. Douwes Dekker was verontwaardigd over Van Twists formele opstelling, toen de gouverneur-generaal hem vervolgens niet wilde ontvangen: Douwes Dekker had toch zelf ontslag genomen? Over wie er nu gelijk had is heel veel gepubliceerd, waarbij het opvalt dat voor- en tegenstanders op basis van dezelfde documenten tot tegenovergestelde conclusies komen. Wie gelijk had, zo schreef Multatuli's biograaf Van der Meulen, is nauwelijks meer vast te stellen. Duidelijk is wel dat dit conflict ook een botsing was van twee zeer uiteenlopende karakters. Van Twist was op en top degelijk, redeneerde juridisch en zakelijk, en was in dienstzaken, aldus een tijdgenoot, 'zeer streng en scherp'. Douwes Dekker was een excentrieke, romantische idealist die leed aan chronische zelfoverschatting, schulden maakte bij de vleet en ongeschikt was voor bureauwerk. Bij vergelijking van de opvattingen van Duymaer van Twist en Douwes Dekker valt op, dat er in de kern geen verschil van mening is over de plicht die op de schouders van de bestuursambtenaar rustte om de inheemse bevolking te beschermen. Beide mannen verwierpen een koloniaal exploitatiestelsel dat uitsluitend op winst was gericht en waaraan de belangen van inheemse volken volledig ondergeschikt werden gemaakt. Frappant is dat Duymaer van Twist in de jaren 1860 het Cultuurstelsel zou aanvallen, omdat het de rechten en belangen van de inheemse bevolking had aangetast, de belangen van het moederland te sterk voorop had gesteld en er te weinig voor Indië werd uitgegeven. Douwes Dekker liet zich door conservatieve politici verleiden het Cultuurstelsel te verdedigen. In het boekje *Nog eens: vrije arbeid* uit 1870 vergeleek hij Indië met het winnende lot uit de loterij dat niet alleen jaarlijks een batig slot gaf, maar ook Nederland tot een grootmacht maakte en zekerheid bood voor de toekomst van de kinderen. Dit voorbeeld laat zien dat het niet eenvoudig is om de toenmalige politieke verhoudingen en opvattingen over het koloniale bewind op zijn merites te beoordelen en te rangschikken. Voor Douwes Dekker was dat nog extra moeilijk, omdat hij progressieve standpunten combineerde met conservatieve en zelfs reactionaire denkbeelden.

Van Twist beoordeeld

Verskillende historici kwamen tot het oordeel dat Van Twist door de bank genomen een goed, dan wel 'voortreffelijk landvoogd' is geweest. Maar dan toch wel duidelijk beperkt door de strenge marges die door het moederland werden bepaald. Praktisch iedere gouver-

Interieur
paleis Buitenzorg.

neur-generaal liep overigens op tegen hoogoplopende conflicten met de minister wegens verschil van politiek inzicht en bezwaar tegen te sterke inmenging vanuit Den Haag. Van Twist verkeerde dus in goed gezelschap toen hij na afloop van zijn bestuursperiode teleurgesteld en gefrustreerd naar Nederland vertrok. Eenmaal in de kolonie veranderde letterlijk het perspectief op de koloniale relatie tussen Nederland en Indië. Voor Van Twist betekende dit dat hij vraagtekens plaatste bij de vanzelfsprekendheid waarmee het Nederlandse belang steeds voorop werd gesteld.

Duymaer van Twist heeft geprobeerd verbeteringen aan te brengen en gaf blijk van belangstelling voor de Indische archipel en de daar levende volken. Sommige gouverneurs-generaal trokken zich na terugkomst in Nederland helemaal terug uit de politiek en het bestuur. Dat gold niet voor Van Twist. Hij weigerde ministersfuncties, maar werd in 1858 wel weer tot Kamertlid gekozen. Hij was in het parlement een van de weinige koloniale specialisten en zijn advies en oordeel over koloniale aangelegenheden waren gezaghebbend. Maar toch. Uiteindelijk bleef vooral het negatieve beeld van hem hangen, zoals een journalist in maart 1887 in de *Java-Bode* reeds voorspelde. Multatuli's denkbeelden zouden 'op het jongere geslacht hun invloed uitoefenen

De annotatie behorende bij dit artikel is op te vragen bij de auteur. E-mail: janny.de.jong@rug.nl.